Archetype

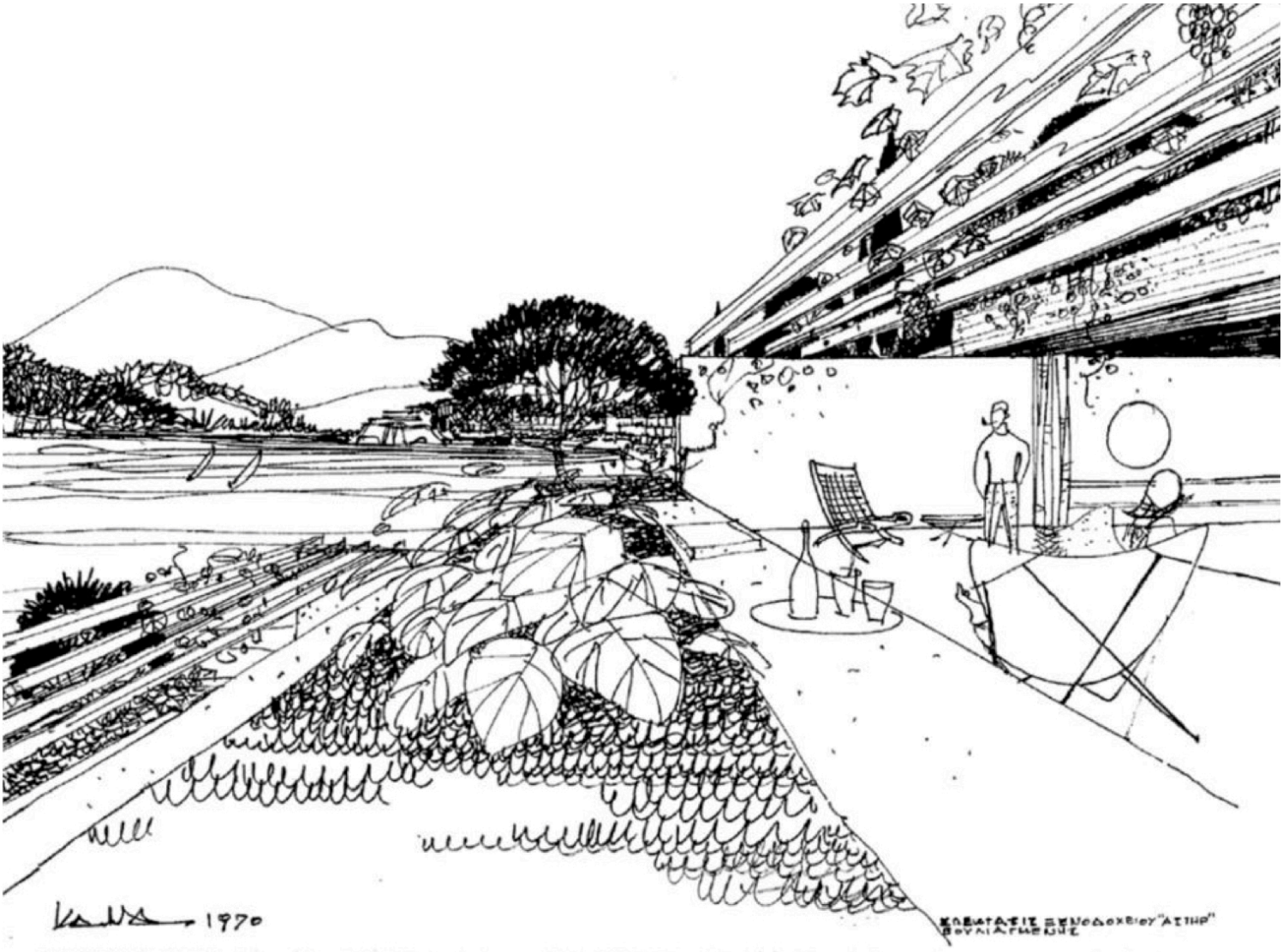

Ξεδιπλώνοντας την «εικόνα» της Ελλάδας μεταξύ φύσης και αρχαιότητας: Οι μετασχηματισμοί της ελληνοκεντρικής προσέγγισης

Μαριάννα Χαριτωνίδου - 08/06/2020

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι να εξετάσει τους λόγους για τους οποίους η αρχιτεκτονική παραγωγή και σκέψη στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από μια ανάγκη επαναπροσδιορισμού των τρόπων παραγωγής της, σε σχέση με τα εξωγενή μοντέλα που εμφανίζονται ως κυρίαρχα την κάθε ιστορική στιγμή. Μια υπόθεση την οποία επιχειρεί να εξετάσει το κεφάλαιο αυτό, είναι η θέση ότι η αρχιτεκτονική παραγωγή στην Ελλάδα, αντί

να κατανοεί τον αποδέκτη της αρχιτεκτονικής παραγωγής λαμβάνοντας ως βασικό σημείο αναφοράς τους μελλοντικούς κατοίκους και τους πολίτες εν γένει, χαρακτηρίζεται από μια ανάγκη να αντιλαμβάνεται ως αποδέκτη της αρχιτεκτονικής τα εξωγενή μοντέλα. Μια τέτοια αντίληψη της σχέσης των τρόπων παραγωγής στην Ελλάδα με αυτούς που κυριαρχούν στο διεθνές πλαίσιο είναι προβληματική, υπό την έννοια ότι βασίζονται στην παραδοχή μιας κατωτερότητας της Ελλάδας σε σχέση με τα εξωγενή μοντέλα. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η προσήλωση σε μια ανάγκη να κατανοούμε τη σημασία της αρχιτεκτονικής παραγωγής σε σχέση με τις εξωγενείς παραμέτρους, δεν είναι γόνιμη για την εγκαθίδρυση νέων τρόπων κατανόησης και παραγωγής μιας αρχιτεκτονικής ικανής να αναδιαρθρώσει την πραγματικότητα. Ακολουθώντας την προσέγγιση του Jacques Rancière, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι μόνο μέσω της απελευθέρωσης από μια τέτοια ανάγκη και την ανακάλυψη τρόπων κατανόησης της αρχιτεκτονικής πέραν του αισθήματος αναγκαιότητας να απαντήσει κανείς σε εξωγενείς παραμέτρους, οι οποίες κατά κάποιον τρόπο είναι απλουστευτικές και αφηρημένες εάν γίνονται αντιληπτές από ένα σημείο θέασης που προϋποθέτει την επαρχιακότητα ("provinciality") του ελληνικού πλαισίου σε σχέση με άλλα πλαίσια που εμφανίζονται ως πιο κυρίαρχα, θα μπορούσαμε να εγκαθιδρύσουμε τρόπους αρχιτεκτονικής παραγωγής που όχι μόνο θα προσέφεραν νέες χωρικές ποιότητες και συσχετίσεις, αλλά παράλληλα θα επέτρεπαν να ανασημασιοδοτήσουμε τις στρατηγικές αισθητικής κατανόησης του κτισμένου περιβάλλοντος[1]. Ιδιάζουσας σημασίας για της κατανόηση της παραπάνω θέσης είναι η παρατήρηση του Rancière, ότι η κοινωνική χειραφέτηση δεν σχετίζεται με μια μηχανική αναπαραγωγή αρχετύπων. Η διαμόρφωση των τρόπων ερμηνείας και παραγωγής της αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα, σχετίζεται άμεσα με το πώς η ελληνική αρχαιότητα ανασημασιοδοτείται σε κάθε ιστορική στιγμή από τους Έλληνες και τους μη Έλληνες. Μέσα από την ανάλυση του μετασχηματισμού των τρόπων με τους οποίους νοηματοδοτούνται τα ελληνοκεντρικά ιδανικά και ο φιλελληνισμός στην εκάστοτε περίπτωση και περίοδο, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα την εξέλιξη των διαπολιτισμικών σχέσεων μεταξύ της Ελλάδας και άλλων Ευρωπαϊκών χωρών, όπως η Ιταλία, η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία.

Το πρώτο μέρος του άρθρου έχει ως κύριο στόχο την ανάλυση των συνεργασιών μεταξύ των *pensionnaires* στη Βίλα των Μεδίκων στη Ρώμη και των μελών της Γαλλικής Σχολής Αθηνών κατά τη διαμονή τους, τόσο των μεν όσο και των δε, στην Αθήνα. Το σημείο εκκίνησης είναι το γεγονός ότι το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα αποτελεί μια περίοδο κατά την οποία οι ανταλλαγές και η συνεργασία μεταξύ αρχαιολόγων και αρχιτεκτόνων απέκτησαν δεσπόζουσα θέση, και η Αθήνα συνιστούσε τον κατ’ εξοχήν τόπο στον οποίο η αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών των δύο πεδίων ευημερούσε. Αναφέρω ενδεικτικά την περίπτωση της συνεργασίας μεταξύ του αρχαιολόγου Charles Ernest Beulé και των αρχιτεκτόνων Denis Labouteux, Louis Victor Louvet και Charles Garnier. Ο Beulé συνεργάστηκε με τους προαναφερθέντες αρχιτέκτονες κατά τις εργασίες του για τις ανασκαφές των Προπυλαίων. Οι αποκαλύψεις της αρχαιολογίας είχαν σημαντικό αντίκτυπο στην προσέγγιση ορισμένων *pensionnaires* της Βίλας των Μεδίκων, που αποφάσισαν να αφιερώσουν το envoi τους στα αρχαία μνημεία της Ελλάδας. Μέσα από την ανάλυση της επίδρασης των αρχαιολογικών ανακαλύψεων στην αρχιτεκτονική κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, προσδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στους *pensionnaires* της Βίλας των Μεδίκων και στα ταξίδια τους στην Ελλάδα, επιχειρείται μια ερμηνεία των πολιτισμικών και αισθητικών μεταλλαγών που αφορούν τον τρόπο αντίληψης των αρχαίων μνημείων. Η ερμηνεία αυτή βασίζεται στην υιοθέτηση εννοιολογικών εργαλείων που αντιστοιχούν όχι μόνο στους κλάδους της ιστορίας της αρχιτεκτονικής και της αρχαιολογίας, αλλά και στα πεδία της πολιτικής και πολιτισμικής ιστορίας. Μέσα από τη σύγκριση των διαφορετικών προσεγγίσεων των Γάλλων, Άγγλων, Ιταλών και Γερμανών αρχιτεκτόνων και αρχαιολόγων όσον αφορά την «εικόνα» της Ελλάδας και το ταξίδι στην Ελλάδα, αναδεικνύεται πως οι τρόποι κατασκευής και ερμηνείας των αναπαραστάσεων –σχεδίων και ακουαρέλων– των αρχαίων ελληνικών μνημείων σχετίζονται με τα πολιτικά και πολιτισμικά ζητήματα που αντιστοιχούν στις εκάστοτε ιστορικές στιγμές. Με άλλα λόγια, στόχος του μέρους αυτού του άρθρου είναι να φωτίσει τις σχέσεις μεταξύ του ταξιδιού κατά τον 19ο αιώνα στην Ελλάδα για τους αρχιτέκτονες και την ιδέα του Grand tour, και των διαφόρων μορφών της «επιστροφής στην Αρκαδία» στην περίπτωση των Γάλλων αρχιτεκτόνων και ζωγράφων του 19ου αιώνα.

Το δεύτερο μέρος του άρθρου επικεντρώνεται στην ανάλυση του ρόλου που διαδραμάτισε η αλληλεπίδραση των Ελλήνων αρχιτεκτόνων-επιβατών του *Ματαρόα* με το γαλλικό πλαίσιο για τις σταδιοδρομίες τους. Στις 22 Δεκεμβρίου 1945, στο τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και λίγο πριν ξεκινήσει ο Εμφύλιος πόλεμος, 130 Έλληνες επιβιβάστηκαν στο *Ματαρόα* και έφυγαν από τον Πειραιά για την Ιταλία και από εκεί για το Παρίσι. Η αποστολή αυτή, με φροντίδα της γαλλικής κυβέρνησης, 200 και πλέον Ελλήνων σπουδαστών, εκ των

οποίων 130 με το οπλιταγωγό *Ματαρόα*, συνιστά γεγονός-σταθμό στην ιστορία των φοιτητικών αποδημιών. Η αποστολή του Ματαρόα, που πρέπει να ερμηνευθεί σε συνδυασμό με το πλαίσιο του Εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των Ελληνο-γαλλικών σχέσεων, τόσο όσον αφορά τον καλλιτεχνικό τομέα όσο και όσον αφορά το ευρύτερο πεδίο της διανόησης, συμπεριλαμβανομένων των κλάδων της φιλοσοφίας και της ιστορίας. Η ανάλυση του προσεγγίσεων των αρχιτεκτόνων του Ματαρόα αναπτύσσεται γύρω από τους ακόλουθους τρεις άξονες: έναν πρώτο άξονα που θα εστιάζει στην ανάλυση των διαφορών μεταξύ των διδακτικών στρατηγικών στην École des Beaux-Arts de Paris και στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου στην Αθήνα, έναν δεύτερο άξονα που επικεντρώνεται στον ρόλο των Ελλήνων αρχιτεκτόνων στο αρχιτεκτονικό γραφείο του Le Corbusier και έναν τρίτο άξονα που έχει ως κύριο στόχο την ανάλυση του έντονου ενδιαφέροντος των Ελλήνων αρχιτεκτόνων για τον πολεοδομικό σχεδιασμό και των σπουδών τους στο Institut d'urbanisme του Πανεπιστημίου του Παρισιού.

Το σημείο εκκίνησης του τρίτου μέρους του άρθρου είναι το γεγονός ότι μια διττή και αμφίσημη τοπικιστική και διεθνιστική διάσταση χαρακτηρίζει τον διάλογο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής με τη φύση στην Ελλάδα. Αυτή η διφυής διάσταση της ενσωμάτωσης της έννοιας της φύσης και του ελληνικού τοπίου στον αρχιτεκτονικό λόγο, είναι ιδιαίτερα εμφανής στην προσέγγιση του Άρη Κωνσταντινίδη. Ο Κωνσταντινίδης οραματίζεται και σχεδιάζει μορφές και γράφει γι' αυτές, ωθούμενος από την έντονη επιθυμία του να συλλάβει μορφές που συμπυκνώνουν, χρησιμοποιώντας το ελάχιστο δυνατό λεξιλόγιο, αυτό που αυτός αντιλαμβάνεται ως "αληθινή αρχιτεκτονική", επιχειρώντας τη διαμόρφωση μορφών που συμπυκνώνουν την ουσία του τόπου. Αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο και το τοπίο ως αφετηρία και συνδέει την πνευματική ομορφιά του ελληνικού φυσικού τοπίου με την αναζήτηση αρχιτεκτονικών προτάσεων που «τρέφουν» το τοπίο. Παράλληλα, θεωρεί ότι είναι δυνατόν να συνδυαστούν «πρωτόγονες» και σύγχρονες τεχνικές και υλικά υπό την προϋπόθεση ότι θα διατηρηθεί η επαφή με τη φύση, κατηγορώντας τους σύγχρονους αρχιτέκτονες και τη σύγχρονη κοινωνία για το ότι έχουν χάσει τη σχέση τους με τη φύση. Ο κύριος στόχος αυτού του μέρους είναι να αναδείξει πώς μια ομάδα αρχιτεκτόνων, όπως ο Δημήτρης Πικιώνης, ο Περικλής Σακελλάριος, ο Πάτροκλος Καραντινός, ο Ιωάννης Δεσποτόπουλος, ο Άρης Κωνσταντινίδης, ο Κωνσταντίνος Δεκαβάλλας και ο Κυριάκος Κρόκος μεταξύ άλλων, αντιλαμβανόταν την ώσμωση μεταξύ των ελληνοκεντρικών και μοντερνιστικών προσεγγίσεων. Η σημασία της ανάλυσης των μετασχηματισμών των φαντασιωτικών κατασκευών που συνοδεύουν τους τρόπους με τους οποίους γίνεται αντιληπτός ο αποδέκτης της αρχιτεκτονικής, έγκειται στο γεγονός ότι μπορεί να ρίξει φως στα κύρια ιδεολογικά χαρακτηριστικά που βρίσκονται στο επίκεντρο της ελληνικής κοινωνίας στις διαφορετικές ιστορικές περιόδους υπό εξέταση.

Θεωρητικό πλαίσιο

Στόχος του άρθρου είναι να εντοπίσει τις διαφορετικές μορφές που λαμβάνει η ελληνοκεντρική έκφανση της αρχιτεκτονικής παραγωγής στην Ελλάδα, και να εξετάσει μέσα από τις διαφορετικές εκφράσεις του ελληνοκεντρισμού της αρχιτεκτονικής παραγωγής πώς μετασχηματίζεται η σχέση της Ελλάδας με τα εξωγενή πρότυπα. Εκκινώντας από την υπόθεση ότι ο ευρωκεντρισμός ως έννοια μπορεί να προσδιοριστεί μόνο στο πλαίσιο της νεωτερικότητας και είναι καθοριστικής σημασίας για τη σκέψη του νεωτερισμού, επιχειρείται μια διερεύνηση του πώς μπορούν να αμφισβητηθούν οι ευρωκεντρικές αφηγήσεις της ιστορίας της αρχιτεκτονικής. Παράλληλα, εξετάζεται σε ποιον βαθμό οι προσπάθειες ενσωμάτωσης της μετα-αποικιακής κριτικής στον αρχιτεκτονικό λόγο, κατά τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες, αποδείχθηκαν επικίνδυνες, καθώς δεν μπορούν να αποφύγουν τον κίνδυνο της «επαρχιοποίησης» ("provincializing") της Ευρώπης. Ως βασικά μεθοδολογικά εργαλεία προτείνονται, από τη μια μεριά η έννοια του "altermodern", όπως την ορίζει ο Nicolas Bourriaud στο δοκίμιό του με τον ομώνυμο τίτλο[2], και από την άλλη μεριά η διακρατική (transnational) μέθοδος ιστορικής ανάλυσης[3]. Το βασικό διακύβευμα της "altermodern" προσέγγισης είναι η πίστη στην ενεργοποίηση όλων των δυνατών διαδρομών του παρόντος. Η "altermodern" προσέγγιση σηματοδοτεί τη μετάβαση προς μια έννοια παγκόσμιας νεωτερικότητας, που αντιστέκεται στην προσήλωση της κοινωνικής και πολιτιστικής πραγματικότητας στα δυτικά πρότυπα. Παράλληλα, διαφοροποιείται από τη μεταμοντέρνα προσέγγιση στο σημείο ότι δε θρηνεί μια πραγματικότητα που έχει πια χαθεί, ούτε ενστερνίζεται μια έννοια απολιθωμένου χρόνου που ανακυκλώνεται, αλλά καλωσορίζει μια έννοια καλειδοσκοπικού παρόντος. Μετατρέπει την απώλεια της δυνατότητας οργάνωσης της εμπειρίας σε μια συλλογή από συνεκτικές και σημαίνουσες αλληλουχίες. Παράλληλα, επιχειρεί να ενσωματώσει πολλαπλές πραγματικότητες που συμβαίνουν ταυτόχρονα και επηρεάζονται από διαφορετικές μεταξύ τους γεωγραφικές, ιστορικές και κοινωνικο-πολιτισμικές πραγματικότητες.

Η “altermodern” προσέγγιση χαρακτηρίζεται από το αίτημα επανα-ορισμού της νεωτερικότητας κατά την εποχή της παγκοσμιοποίησης και αντίστασης απέναντι στις πολιτισμικές τυποποιήσεις και στις εθνοκεντρικές κατηγοριοποιήσεις. Επιδιώκει να επαναπροσδιορίσει τη νεωτερικότητα εντός του πλαισίου της παγκοσμιοποίησης, αναζητώντας τους όρους σύνθεσης προσεγγίσεων που επιχειρούν να αντιταχθούν τόσο στις μορφές έκφρασης εθνικισμού όσο και στις μορφές έκφρασης πολιτισμικού σχετικισμού. Ο Okwui Enwezor, στο δοκίμιό του με τίτλο «Νεωτερικότητα και μετα-αποικιακή αμφιθυμία», αντιτάσσεται στη «μονοπολιτισμικότητα» και εξετάζει τη σημασία τής μετάβασης από τις συνθήκες που διέπουν τον νεωτερικό λόγο προς μια συνθήκη, εντός της οποίας κεντρικό ρόλο έχουν τα φαινόμενα της διασποράς της καθολικότητας και της άρνησης της μονολιθικότητας[4]. Η προσέγγιση του Enwezor είναι χρήσιμη για να κατανοήσουμε τους μετασχηματισμούς του επιστημολογικού αντικειμένου της ελληνικής αρχιτεκτονικής εντός του δικτύου διακρατικών σχέσεων. Παράλληλα, θέτει τους όρους σύνθεσης ενός γόνιμου πεδίου για να αναλύσουμε τη σχέση των μετασχηματισμών αυτού στον οποίο απευθύνεται η ελληνική αρχιτεκτονική με τις ιδεολογικές αναφορές που προέρχονται από άλλες γεωγραφικές, ιστορικές και κοινωνικο-πολιτισμικές πραγματικότητες. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της διακρατικής μεθόδου ιστορικής ανάλυσης είναι η απόρριψη οποιασδήποτε μορφής εθνοκεντρισμού. Η διακρατική μέθοδος ιστορικής ανάλυσης επικεντρώνεται στην προσπάθεια κατανόησης των διακρατικών αλληλεπιδράσεων ως κεντρικών δυνάμεων για τις ιστορικές διαδικασίες. Κατά συνέπεια, όταν κανείς επιχειρεί να «διακρατικοποιήσει» τον ιστορικό λόγο, είναι σαν να προσπαθεί να επανα-διαμορφώσει και επανα-ορίσει τους όρους κατανόησης των «διασυνοριακών σχέσεων».

Τα ταξίδια στην Ελλάδα των *pensionnaires* της Βίλας των Μεδίκων κατά τον 19ο αιώνα: Η αντίληψη των αρχαίων μνημείων μεταξύ αρχιτεκτονικής και αρχαιολογίας

Ιδιάζουσας σημασίας για να κατανοήσουμε την "εικόνα" της Ελλάδας κατά τον 19ο αιώνα, είναι οι συνεργασίες μεταξύ των *pensionnaires* στη Βίλα των Μεδίκων στη Ρώμη με την Γαλλική Σχολή των Αθηνών. Οι αποκαλύψεις της αρχαιολογίας, που διαδόθηκαν ενεργά από τα μέλη της Γαλλικής Σχολής Αθηνών, άσκησαν έντονη επιρροή στους *pensionnaires* στη Βίλα των Μεδίκων στη Ρώμη, οι οποίοι άρχισαν να διεκδικούν το δικαίωμα να μπορούν να αφιερώνουν το *envoi de Rome* τους στα αρχαιολογικά ευρήματα της Ελλάδας[5]. Το *envoi de Rome* ήταν η υποχρεωτική άσκηση των βραβευμένων με το *Prix de Rome* κατά τη διάρκεια της διαμονής τους στην Ακαδημία της Γαλλίας στη Ρώμη. Κάθε pensionnaire ήταν υποχρεωμένος να στέλνει κάθε χρόνο ένα έργο στο Παρίσι, όπου η αξιολόγηση των έργων λάμβανε χώρα. Η μελέτη μου εστιάζει στην ανάλυση της στάσης των αρχιτεκτόνων-*pensionnaires* στη Βίλα των Μεδίκων στη Ρώμη, απέναντι στις ελληνικές αρχαιότητες και στην ανάλυση των σχέσεων των αρχιτεκτόνων-*pensionnaires* με τα μέλη της Γαλλικής Σχολής Αθηνών. Η Société des Beaux-arts, που προηγούνταν της ίδρυσης της Γαλλικής Σχολής Αθηνών, υποδέχτηκε τους πρώτους *pensionnaires* που ταξίδεψαν στην Ελλάδα. Το τμήμα Καλών Τεχνών της Γαλλικής Σχολής Αθηνών, το οποίο φιλοξενούσε κυρίως τους αρχιτέκτονες που είχαν βραβευθεί με το *Grand Prix de Rome* και επιθυμούσαν να αφιερώσουν το *envoi* τους στα αρχαία μνημεία της Αθήνας ή σε άλλες ελληνικές τοποθεσίες, παρέμεινε ανοιχτό μέχρι το 1874. Η διαμόρφωση της «εικόνας» του ταξιδιού στην Ελλάδα οφείλει να γίνει κατανοητή σε συσχετισμό με την ιδέα του λεγόμενου *Grand tour* των αρχιτεκτόνων και των ζωγράφων, που αναφέρεται στο εκπαιδευτικό ταξίδι των αριστοκρατών, το οποίο εμφανίστηκε γύρω στα μέσα του 16ου αιώνα και εδραιώθηκε κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, ενώ έφτασε στο αποκορύφωμά του κατά τον 18ο αιώνα. Κατά τη διάρκεια της ρομαντικής περιόδου, το ταξίδι στην Ελλάδα είχε έναν μυθικό χαρακτήρα, ο οποίος άλλαξε μετά την Ανεξαρτησία της Ελλάδας. Για να κατανοήσουμε καλύτερα την ιδεολογία που κρύβεται πίσω από την κατασκευή της «εικόνας» του ταξιδιού στην Ελλάδα από τους *pensionnaires* της Βίλας των Μεδίκων στη Ρώμη, οφείλουμε να τη συνδέσουμε με τη λεγόμενη «επιστροφή στην Αρκαδία», για να δανειστώ την έκφραση της Christine Peltre, στην περίπτωση των Γάλλων αρχιτεκτόνων και ζωγράφων του 19ου αιώνα[6].

Το λεγόμενο νεοελληνικό κίνημα (mouvement neo-grec) στη ζωγραφική, που περιελάμβανε καλλιτέχνες όπως οι Henri-Pierre Picou, Auguste Toulmouche, Gustave Boulanger και Dominique Louis Féréol Papety ανάμεσα σε άλλους, εμφανίστηκε την ίδια στιγμή που αναζωπυρώθηκε το ενδιαφέρον των *pensionnaires* της Βίλας των Μεδίκων για το ταξίδι στην Ελλάδα. Ένας από τους ζωγράφους του νεοελληνικού κινήματος στον οποίο απονεμήθηκε το Grand Prix, ήταν ο Dominique Louis Féréol Papety. Η έννοια του ταξιδιού στην Ελλάδα σημάδεψε έντονα το έργο του Papety. Ένας από τους πιο γνωστούς πίνακές του είναι ο πίνακάς του με τίτλο Όνειρο ευτυχίας (*Rêve de bonheur*) (1831) (εικ. 1), που εκτέθηκε στο Παρίσι στο *Salon* toy 1843. Στο ευρύτερο έργο του Papety μπορεί κανείς να εντοπίσει μια έντονη επιρροή από τον ζωγράφο Jean-Auguste-Dominique Ingres, που ήταν διευθυντής της Βίλας των Μεδίκων το 1837, όταν ο Papety έφτασε εκεί ως

pensionnaire. Ο Papety έκανε ένα ταξίδι στην Ελλάδα 4 χρόνια μετά το τέλος της διαμονής του ως *pensionnaire* στη Βίλα των Μεδίκων, το 1846, την ίδια χρονιά, δηλαδή, που άνοιξε η Γαλλική Σχολή των Αθηνών. Ο Πίνακάς του με τίτλο *Le duc de Montpensier visitant les ruines du temple de Jupiter à Athènes* (1847) (εικ. 2), τον οποίο ο εν λόγω καλλιτέχνης παρήγαγε μετά το ταξίδι του στην Ελλάδα, χαρακτηρίζεται από μια αρκετά διαφορετική αντίληψη των αρχαίων μνημείων την Ελλάδας και της "εικόνας" της Ελλάδας από αυτή στην περίπτωση του έργου του με τίτλο Όνειρο ευτυχίας (*Rêve de bonheur*). Μια από τις πτυχές του νεοελληνικού κινήματος στη ζωγραφική, που αξίζει να υπογραμμιστεί, είναι η πρόθεση να έρθει σε ρήξη ταυτόχρονα με τις νεοκλασικές και τις ρομαντικές παραδόσεις, υιοθετώντας μια αντι-ακαδημαϊκή προσέγγιση.

Η επανανακάλυψη της Ελλάδας και των αρχαιοτήτων της μέσω της ζωγραφικής, στην περίπτωση του νεοελληνικού κινήματος ("mouvement neo-grec"), και η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος των *pensionnaires* της Βίλας των Μεδίκων για τις ελληνικές αρχαιότητες, όπως ο Παρθενώνας και ο ναός της Αφαίας, οφείλουν να ερμηνευθούν στο πλαίσιο της εμφάνισης της θεωρίας τού Jacques Ignace Hittorff σχετικά με την πολυχρωμία των αρχαίων ελληνικών μνημείων κατά δεκαετία του 1830[7]. Εντός αυτού του πλαισίου, το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ήταν πράγματι μια εποχή κατά την οποία η συνεργασία μεταξύ αρχαιολόγων και αρχιτεκτόνων απέκτησε δεσπόζουσα θέση, και η Αθήνα ήταν ο κατ 'εξοχήν τόπος όπου η συνάντηση μεταξύ αυτών των δύο πεδίων ευημερούσε. Από το 1845, οι *pensionnaires* στη Βίλα των Μεδίκων, δηλαδή στην Ακαδημία της Γαλλίας στη Ρώμη, είχαν την ευκαιρία να επισκεφθούν την Ελλάδα στα πλαίσια της προετοιμασίας του λεγόμενου envoi de Rome. Ο αντίκτυπος της θεωρίας του Hittorff, σχετικά με την πολυχρωμία των αρχαίων ελληνικών μνημείων, στον τρόπο με τον οποίο οι *pensionnaires* της Γαλλικής Ακαδημίας στη Ρώμη επιχειρούσαν να αναπαραστήσουν τα αρχαία μνημεία της Ελλάδας, είναι εμφανής στις απόψεις του Παρθενώνα του Alexis Paccard (1846), του Ερεχθείου του Jacques Tétaz (1848) και ιδιαίτερα στις ακουαρέλες του ναού της Αφαίας στην Αίγινα από τον Charles Garnier (1852) (εικ. 3). Ο τρόπος που χρησιμοποιεί τα χρώματα –την ινδική μελάνη– ο Garnier στις ακουαρέλες του Πανελλήνιου Ναού του Δία στην Αίγινα, αποτελεί μία από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις εφαρμογής της θεωρίας του Hittorff. Ο Garnier, κατά την περίοδο που εργαζόταν πάνω σε αυτές τις ακουαρέλες που αναπαριστούν τις αποκαταστημένες απόψεις του Ναού της Αφαίας στην Αίγινα, είχε συμβουλευτεί τα γραπτά του Παυσανία καθώς και τα έργα του Abel Blouet για την επιστημονική αποστολή στον Μορέα[8]. Ο Garnier παρήγαγε 14 ακουαρέλες του Ναού της Αφαίας στην Αίγινα, στα πλαίσια του *envoi de Rome* του τέταρτου έτους της υποτροφίας του στη Βίλα των Μεδίκων στη Ρώμη. Αντιπροσωπευτική περίπτωση συνεργασίας μεταξύ αρχαιολόγου και αρχιτέκτονα αποτελεί η συνεργασία του Charles Ernest Beulé και του Charles Garnier. Ο Beulé και ο Garnier συναντήθηκαν στην Αθήνα το 1852, κατά την περίοδο που ο πρώτος ήταν μέλος της Γαλλικής Σχολής Αθηνών και υπεύθυνος για τις ανασκαφές που αποκάλυψαν τη βάση της Ακρόπολης από την πλευρά των Προπυλαίων.

Εικόνα 1. Dominique Louis Papety, *Rêve de bonheur*, 1831 (Πηγή: Musée d'Orsay, Paris, France).

Εικόνα 2. Dominique Louis Papety, *Le duc de Montpensier et sa suite visitant les ruines d'Athènes*, 1847 (Πηγή: RMN-Grand Palais (Château de Versailles)).

FAÇADE ANGULAIRE
du Temple

Échelle de 0,01 pour Mètre

TEMPLE DE JUPITER PANHELLENIEN

DE EGINE, GRECE

Restauration de M. Charles Garnier, Architecte

Εικόνα 3. Charles Garnier, Chromolithographie, Façade angulaire du temple, pl. 24, *Revue générale de l'Architecture et des Travaux publics,* Vol. 16, 1858 (Πηγή: Paris, Bibliothèque de l'INHA, collections Jacques Doucet)

Οι αρχιτέκτονες των *Ματαρόα* και οι συγκλίσεις και αποκλίσεις των σταδιοδρομιών τους: Το ενδιαφέρον τους για τον πολεοδομικό σχεδιασμό και η σύνδεσή τους με τους Le Corbusier, André Lurçat και Auguste Perret

Αναμφισβήτητα, η αποστολή του *Ματαρόα* έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των Ελληνο-γαλλικών σχέσεων, τόσο όσον αφορά το καλλιτεχνικό πλαίσιο όσο και όσον αφορά το ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο (εικ. 4). Για να κατανοήσουμε τον σύνθετο χαρακτήρα των τρόπων με τους οποίους συνέβαλε στη διαμόρφωση των Ελληνο-γαλλικών σχέσεων, οφείλουμε να εξετάσουμε την αποστολή του *Ματαρόα* σε συνδυασμό με τις παραμέτρους του Εμφύλιου πολέμου. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην επιλογή των υποτρόφων που μεταφέρθηκαν με το *Ματαρόα* στο μεταπολεμικό Παρίσι, έπαιξαν οι φιλέλληνες Octave Merlier και Roger Milliex, οι οποίοι την περίοδο εκείνη κατείχαν τις θέσεις διευθυντή και αναπληρωτή διευθυντή του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών αντίστοιχα. Η συμβολή των Merlier και Milliex στο πώς εξελίχθηκαν οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική, ιδιαίτερα στον τομέα των τεχνών και του πνεύματος. Εξετάζοντας τα κριτήρια βάσει των οποίων επιλέχθηκαν οι υπότροφοι, μπορεί κανείς να κατανοήσει, ως έναν βαθμό, το όραμα των Merlier και Milliex όσον αφορά τις Ελληνο-γαλλικές σχέσεις. Σύμφωνα με τον Νικόλαο Μανιτάκη, η αποστολή του *Ματαρόα* συνιστά το πιο σημαντικό επεισόδιο συλλογικής φοιτητικής μετανάστευσης στη σύγχρονη ελληνική ιστορία[9]. Το Υπουργείο Εξωτερικών και το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών καθόρισαν την πολιτική αυτών των υποτροφιών. Ο Μανιτάκης επισημαίνει, επίσης, ότι ποτέ άλλοτε οι Έλληνες δεν είχαν δείξει τόσο μαζικό ενδιαφέρον για σπουδές στη Γαλλία. Αυτή η εντατικοποίηση του ενδιαφέροντος των Ελλήνων για σπουδές στο Παρίσι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1940 συνοδεύτηκε από μια μείωση της φοιτητικής μετανάστευσης στη Γερμανία και την Ιταλία. Μια παράμετρος που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο σε αυτή την ενίσχυση των μεταναστευτικών ροών από την Ελλάδα στη Γαλλία και δεν πρέπει να υποτιμηθεί, είναι το γεγονός ότι οι «Αγγλοσαξονικές» δυνάμεις είχαν άμεση συμμετοχή στον Εμφύλιο Πόλεμο, σε αντίθεση με την πολιτική της Γαλλίας, η οποία διατήρησε μια πολύ πιο ουδέτερη θέση από αυτή της Μεγάλης Βρετανίας ή των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Αυτή η παρατήρηση –σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των νέων που μετανάστευαν εκείνη την περίοδο για να σπουδάσουν στη Γαλλία προερχόταν από αριστερούς πνευματικούς, επιστημονικούς και καλλιτεχνικούς κύκλους– μπορεί να εξηγήσει σε κάποιον βαθμό αυτή την προτίμηση προς τη Γαλλία έναντι του Ηνωμένου Βασιλείου ή των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί ότι η γαλλική και η γερμανική γλώσσα αποτελούσαν τις δύο ξένες γλώσσες που διδάσκονταν περισσότερο στην Ελλάδα πριν από το 1945, και όχι η αγγλική γλώσσα.

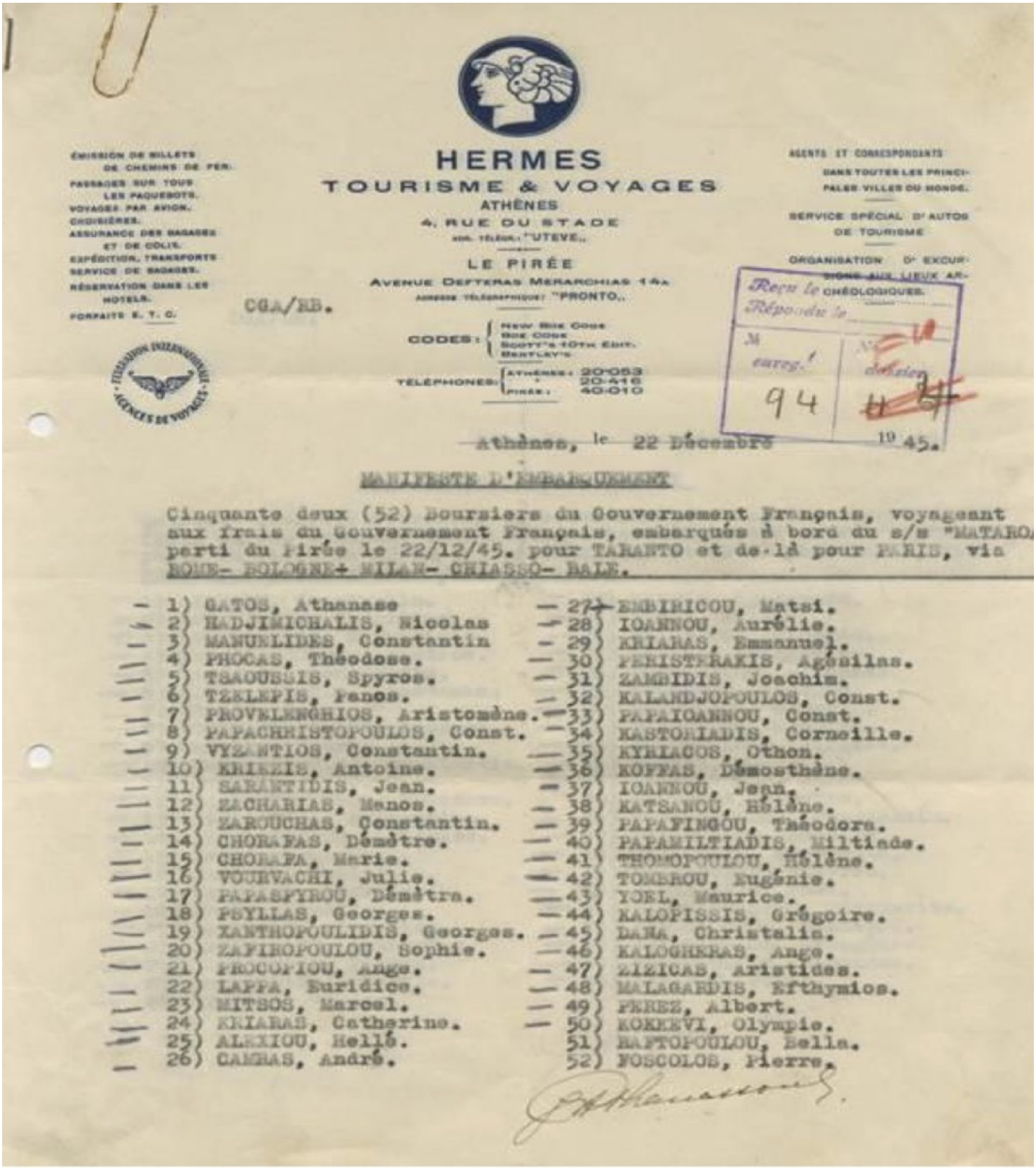

HERMES
TOURISME & VOYAGES
ATHÈNES
4, RUE DU STADE
LE PIRÉE
AVENUE DEFTERAS MERARCHIAS 14a

ÉMISSION DE BILLETS DE CHEMINS DE FER. PASSAGES SUR TOUS LES PAQUEBOTS. VOYAGES PAR AVION. CROISIÈRES. ASSURANCE DES BAGAGES ET DE COLIS. EXPÉDITION, TRANSPORTS SERVICE DE BAGAGES. RÉSERVATION DANS LES HOTELS. FORFAITS E. T. C.

AGENTS ET CORRESPONDANTS DANS TOUTES LES PRINCIPALES VILLES DU MONDE. SERVICE SPÉCIAL D'AUTOS DE TOURISME. ORGANISATION D'EXCURSIONS AUX LIEUX ARCHÉOLOGIQUES.

CGA/RB.

Athènes, le 22 Décembre 19 45.

MANIFESTE D'EMBARQUEMENT

Cinquante deux (52) Boursiers du Gouvernement Français, voyageant aux frais du Gouvernement Français, embarqués à bord du s/s "MATARO parti du Pirée le 22/12/45. pour TARANTO et de-là pour PARIS, via ROME- BOLOGNE- MILAN- CHIASSO- BALE.

1) GATOS, Athanase
2) HADJIMICHALIS, Nicolas
3) MANUELIDES, Constantin
4) PHOCAS, Théodose.
5) TSAOUSSIS, Spyros.
6) TZELEPIS, Panos.
7) PROVELENGHIOS, Aristomène.
8) PAPACHRISTOPOULOS, Const.
9) VYZANTIOS, Constantin.
10) KRIEZIS, Antoine.
11) SARANTIDIS, Jean.
12) ZACHARIAS, Menos.
13) ZAROUCHAS, Constantin.
14) CHORAFAS, Démètre.
15) CHORAFA, Marie.
16) VOURVACHI, Julie.
17) PAPASPYROU, Démètra.
18) PSYLLAS, Georges.
19) XANTHOPOULIDIS, Georges.
20) ZAFIROPOULOU, Sophie.
21) PROCOPIOU, Ange.
22) LAPPA, Euridice.
23) MITSOS, Marcel.
24) KRIARAS, Catherine.
25) ALEXIOU, Hellé.
26) CAMBAS, André.
27) EMBIRICOU, Matsi.
28) IOANNOU, Aurélie.
29) KRIARAS, Emmanuel.
30) PERISTERAKIS, Agésilas.
31) ZAMBIDIS, Joachim.
32) KALANDJOPOULOS, Const.
33) PAPAIOANNOU, Const.
34) KASTORIADIS, Corneille.
35) KYRIACOS, Othon.
36) KOFFAS, Démosthène.
37) IOANNOU, Jean.
38) KATSANOU, Hélène.
39) PAPAFINGOU, Théodora.
40) PAPAMILTIADIS, Miltiade.
41) THOMOPOULOU, Hélène.
42) TOMBROU, Eugénie.
43) YOEL, Maurice.
44) KALOPISSIS, Grégoire.
45) DANA, Christalia.
46) KALOGHERAS, Ange.
47) ZIZICAS, Aristides.
48) MALAGARDIS, Efthymios.
49) PEREZ, Albert.
50) KOKKEVI, Olympie.
51) RAFTOPOULOU, Bella.
52) FOSCOLOS, Pierre.

Reçu le
Répondu le
N° enreg.! 94
N° dossier

Εικόνα 4. Bureau de voyage Hermès, « Manifeste d'embarquement », Αθήνα, 22 Δεκεμβρίου 1945 (Πηγή : Archives de l'Institut Français d'Athènes).

Για να κατανοήσουμε το πώς εξελίχθηκαν οι σχέσεις των αρχιτεκτόνων που επιβιβάστηκαν στο *Ματαρόα* με το Γαλλικό πλαίσιο, θα μπορούσαμε να εστιάσουμε σε τρεις βασικούς άξονες: έναν πρώτο άξονα που αφορά τη σύγκριση των διδακτικών μεθόδων στην École des Beaux-Arts στο Παρίσι και στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, έναν δεύτερο άξονα που αφορά τον ρόλο των Ελλήνων αρχιτεκτόνων στο αρχιτεκτονικό γραφείο του Le Corbusier, και έναν τρίτο άξονα που αφορά το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που δείχνουν οι Έλληνες αρχιτέκτονες, καθώς μετεγκαθίστανται για να σπουδάσουν στο Παρίσι, για τον πολεοδομικό σχεδιασμό και τις σπουδές τους στο Institut d'urbanisme του Πανεπιστημίου του Παρισιού. Κατά την περίοδο αυτή δημιουργείται μια αρχετυπική "εικόνα" της Ελλάδας. Σημαντικό ρόλο για

την κατασκευή αυτής της "εικόνας" της Ελλάδας έπαιξαν οι δημοσιεύσεις στα *Cahiers d'art*, τα οποία διηύθυνε ο Christian Zervos, ο οποίος τα είχε, επίσης, ιδρύσει το 1926. Πρωταγωνιστικό ρόλο για τη διαμόρφωση μιας αρχετυπικής εικόνας της Ελλάδας έπαιξε ο Πάνος Νικολής Τζελέπης, ο οποίος ήταν και ο επικεφαλής της ομάδας των αρχιτεκτόνων που επιβιβάστηκαν στο Ματαρόα. Η αρχετυπική "εικόνα" της Ελλάδας είχε αρχίσει να διαμορφώνεται στις σελίδες των *Cahiers d'art* από τη δεκαετία του 1930, μέσα από τη δημοσίευση άρθρων όπως το «Introduction sur l'art grec» του Christian Zervos το 1933[10], αλλά και το « Les Maisons de l'archipel grec, observées du point de vue de l'architecture moderne» του Πάνου Νικολή Τζελέπη έναν χρόνο μετά[11]. Ο Τζελέπης είχε σπουδάσει στην École des Beaux-Arts de Paris, και είχε διατηρήσει άριστες σχέσεις με την Παριζιάνικη καλλιτεχνική και πνευματική σκηνή, μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα. Παράλληλα, διατηρούσε μια ιδιαίτερα στενή συνεργασία με τους κύκλους των *Cahiers d'art*. Ένα άρθρο του που έπαιξε σημαντικό ρόλο για τη διαμόρφωση της "εικόνας" της Ελλάδας κατά τα μεταπολεμικά χρόνια, είναι το «L' Architecture populaire en Grèce», που δημοσιεύτηκε στα *Cahiers d'art* το 1953[12].

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι περισσότεροι από τους αρχιτέκτονες-επιβάτες του Ματαρόα επέστρεψαν στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του 1950. Το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των υποτρόφων που ταξίδεψαν με το *Ματαρόα* επέλεξαν να σπουδάσουν στο Institut d'urbanisme του Πανεπιστημίου του Παρισιού, μας ωθεί να διερευνήσουμε τις ομοιότητες ανάμεσα στις διδακτικές μεθόδους στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και στις αντίστοιχες στο Institut d'urbanisme του Πανεπιστημίου του Παρισιού. Εξέχουσας σημασίας για να κατανοήσουμε τις σχέσεις μεταξύ της διδακτικής προσέγγισης στο Institut d'urbanisme του Πανεπιστημίου του Παρισιού και της αντίστοιχης στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου είναι το έργο του Αντώνιου Κριεζή. Μετά την αποφοίτησή του από τη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο το 1932, συνέχισε τις σπουδές του στο Βερολίνο, όπου υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή το 1934. Εργάσθηκε ως αρχιτέκτονας στο Βερολίνο μεταξύ του 1934 και του 1937, μετά στο Παρίσι μεταξύ του 1946 και του 1947 και τελικά στη Στοκχόλμη. Το 1950 επέστρεψε στην Αθήνα, όπου ανέλαβε την έδρα Πολεοδομίας στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Η συμβολή του στην ανάπτυξη του κλάδου των πολεοδομικών ερευνών στην Ελλάδα είναι εξαιρετικής σημασίας. Αναφέρω ενδεικτικά ότι ίδρυσε το Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών (ΣΠΕ) στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, το οποίο ανέλαβε ένα μεγάλο εύρος πολεοδομικών μελετών σε πολλά μέρη της Ελλάδας, συμπεριλαμβανομένης της γνωστής μελέτης για την Πελοπόννησο (εικ. 5). Διαβάζοντας το βιβλίο του με τίτλο Greek Town Planning,[13] μπορεί κανείς να εντοπίσει σαφείς επιρροές από το έργο του Pierre Lavedan και ιδιαίτερα από το βιβλίο με τίτλο *Histoire de l'Urbanisme - III, Époque Contemporaine* του τελευταίου[14]. Η πρόθεση του Κριεζή να διαμορφώσει μια λογική αντίληψης του αστικού σχεδιασμού που διαφοροποιείται ως έναν βαθμό από τα μαθήματα του μοντέρνου κινήματος, είναι εμφανής στο προαναφερθέν βιβλίο του, στο οποίο ένα από τα βασικά ερωτήματα που θέτει ο συγγραφέας αφορά τους τρόπους απεύθυνσης στην ελληνική κοινωνία μέσω της πολεοδομίας.

Εικόνα 5. Η φωτογραφία αυτή ελήφθη στο σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών (ΣΠΕ) στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου κατά τη διάρκεια συνάντησης για τη μελέτη για την Πελοπόννησο τον Οκτώβριο του 1966. Στη μέση της εικόνας βλέπουμε τον Αντώνιο Κριεζή (Πηγή: Αρχεία Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ).

Οι αρχιτέκτονες του *Ματαρόα* ακολούθησαν διάφορες διαδρομές κατά τη μετεγκατάστασή τους στο Παρίσι. Κάποιοι επέλεξαν να σπουδάσουν στην École des Beaux-Arts de Paris, άλλοι να δουλέψουν στο γραφείο του Le Corbusier, του Auguste Perret και του André Lurçat, κι άλλοι να σπουδάσουν στο Institut d'urbanisme του Πανεπιστημίου του Παρισιού. Όσον αφορά τους αρχιτέκτονες υπότροφους και επιβάτες του Ματαρόα που εργάστηκαν στο γραφείο του Le Corbusier, θα μπορούσα να αναφερθώ στον Γεώργιο Κανδύλη, που δούλεψε για 8 χρόνια στο γραφείο του Le Corbusier, προτού ιδρύσει το δικό του αρχιτεκτονικό γραφείο, το 1955, σε συνεργασία με τους Shadrach Woods και Alexis Jossic. Ο Κανδύλης, ανάμεσα στα καθήκοντά του κατά τη διάρκεια της συνεργασίας του με τον Le Corbusier, ήταν επιβλέπων της Unité d'habitation στη Μασσαλία. Ο Αριστομένης Προβελέγγιος, επίσης, εργάστηκε στο γραφείο του Le Corbusier για 6 έτη. Η γοητεία που ασκούσε το έργο του Le Corbusier στους αρχιτέκτονες επιβάτες του Ματαρόα, οφείλει να ερμηνευτεί σε συνδυασμό με την απήχηση που είχε η ομιλία που είχε δώσει ο Le Corbusier, στα πλαίσια του 4ου CIAM, το 1933, με θέμα «Αέρας, ήχος φως», στο αίθριο της Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Διάγνωση των μετασχηματισμών της ώσμωσης μεταξύ ελληνοκεντρικότητας και μοντερνισμού μέσω της μελέτης των υβριδικών αρχιτεκτονικών σχεδίων

Η ανάλυση των διάφορων εκφάνσεων της ελληνοκεντρικότητας του μοντερνισμού είναι χρήσιμη για την κατανόηση του μετασχηματισμού των εξωγενών προτύπων, κατά την εισαγωγή τους στην πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνίας. Η τάση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής να ενσωματώνει και να ανασημασιοδοτεί την έννοια του ελληνοκεντρισμού, μπορεί να ερμηνευτεί ως συνέπεια της επιδίωξης της ελληνικής αρχιτεκτονικής να απευθυνθεί στα εξωγενή διεθνή πρότυπα και να δηλώσει την ταυτότητά της απέναντι σε αυτά. Αυτή η προσπάθεια, που χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό την ελληνική αρχιτεκτονική, έχει ως αποτέλεσμα αυτός στον οποίο απευθύνεται η ελληνική αρχιτεκτονική να μην είναι μόνο ο πολίτης της ελληνικής κοινωνίας και ο πραγματικός χρήστης της αρχιτεκτονικής, αλλά και τα εξωγενή διεθνή πρότυπα.

Όπως υποστηρίζει ο Keith L. Eggener, στο άρθρο του «Ασκώντας αντίσταση: Μια κριτική του κριτικού τοπικισμού»[15], η έννοια του κριτικού τοπικισμού, η οποία, αρχικά, εμφανίστηκε στον λόγο των Αλέξανδρου Τζώνη και Liane Lefaivre, στις αρχές της δεκαετίας του ’80[16], και λίγο αργότερα στον λόγο του Kenneth Frampton[17], ενέχει κάποιους κινδύνους, που θα μπορούσαν να εξηγηθούν ως εξής: «Ως προσδιορισμός μιας αρχιτεκτονικής που αντικατοπτρίζει και εξυπηρετεί την τοποθεσία της, μέσω της υποστήριξης από ένα πλαίσιο απελευθερωτικής, ενδυναμωτικής ρητορικής, ο κριτικός τοπικισμός είναι μια κατασκευή που συχνά επιβάλλεται εξωγενώς, από θέσεις εξουσίας»[18]. Η προαναφερθείσα θέση του Eggener είναι χρήσιμη για να κατανοήσουμε τους κινδύνους που ενέχει η ερμηνεία της προσπάθειας σύζευξης του ελληνοκεντρισμού και του μοντερνισμού στο Ελληνικό πλαίσιο, μέσα από το πρίσμα της έννοιας του «κριτικού τοπικισμού». Η Jilly Traganou, στο βιβλίο με τίτλο *Ταξίδι, Χώρος, Αρχιτεκτονική* (*Travel, Space, Architecture*), που επιμελήθηκε σε συνεργασία με τον Miodrag Mitrasinovic, συνδέει τη θεωρία του κριτικού τοπικισμού με την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τη σχέση μεταξύ της αρχιτεκτονικής, του τόπου και του πολιτισμού κατά τη δεκαετία του 1980[19]. Παράλληλα, ερμηνεύει την προσέγγιση του κριτικού τοπικισμού ως μια προσπάθεια διαμόρφωσης μοντέλων ικανών να αντισταθούν στην τάση ομοιογενοποίησης της παγκοσμιοποίησης. Για να κατανοήσουμε πώς οι διάφορες ελληνοκεντρικές προσεγγίσεις, που εμφανίστηκαν στον αρχιτεκτονικό λόγο εντός του ελληνικού πλαισίου, γίνονται κατανοητές ως συμβατές, κατά έναν παράδοξο τρόπο, με τις τάσεις αντίληψης της αρχιτεκτονικής ως μοντερνιστικής, είναι χρήσιμο να εξετάσουμε τη διαμόρφωση της ιστορικής εξέλιξης τόσο της έννοιας του «Φιλελληνισμού» όσο και της «εικόνας» της Ελλάδας και του ταξιδιού στην Ελλάδα. Οι μεταλλαγές της αντίληψης του ελληνοκεντρισμού στα πλαίσια της ελληνικής αρχιτεκτονικής συνδέονται με τη διαμόρφωση των σχέσεων αλληλεξάρτησης μεταξύ των ελληνικών κυρίαρχων προτύπων αναπαράστασης, κατά στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό με αντίστοιχα εξωγενή μοντέλα.

Το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος των αρχιτεκτόνων, που ακόμα και σήμερα αποτελούν σημαντικές αναφορές για την ελληνοκεντρικότητα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, σπούδασαν εκτός Ελλάδας, αλλά μετά εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα και σημάδεψαν σημαντικά τον ελληνικό μοντερνισμό, μας δίνει τη δυνατότητα να στοχαστούμε σύμφωνα με τη μέθοδο διακρατικής ιστορικής ανάλυσης και να εξετάσουμε πώς η "εικόνα" της Ελλάδας στα πολιτισμικά πλαίσια εντός των οποίων σπούδασαν, επηρέασε τις θέσεις τους σχετικά με την ελληνοκεντρικότητα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Ο Δημήτρης Πικιώνης, μετά την αποφοίτησή του από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, απ’ όπου πήρε δίπλωμα πολιτικού μηχανικού το 1908, έζησε για κάποιο διάστημα στο Μόναχο και στο Παρίσι προτού επιστρέψει στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων, το 1912. Ο Άρης Κωνσταντινίδης σπούδασε στο Πολυτεχνείο του Μονάχου μεταξύ 1931 και 1936, και Ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης εκπόνησε διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο Charlottenburg του Βερολίνου. Ο Εμμανουήλ Βουρέκας σπούδασε στην Αρχιτεκτονική Σχολή του Πολυτεχνείου της Δρέσδης, όπως και οι αρχιτέκτονες Περικλής Γεωργακόπουλος και Παναγιώτης Μιχελής, με καθηγητές τον αρχιτέκτονα Martin Dufler και τον θεωρητικό Cornelius Gurlitt. Ο Βουρέκας, μετά την αποφοίτησή του το 1929, επέστρεψε στην Αθήνα. Μέσα από την εξέταση των αλλαγών του φαντασιωτικού και πραγματικού χρήστη της αρχιτεκτονικής, είναι δυνατό να κατανοηθεί η εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας. Για παράδειγμα, η ανάλυση των τρόπων αναπαράστασης του Βουρέκα έχει ως στόχο την κατανόηση της συμβολής του στη διάδοση της έννοιας του φαντασιωτικού χρήστη, του αστού, της Αθήνας κατά τη δεκαετία του ’60. Παρόλο που ο Βουρέκας ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του στα χρόνια του μεσοπολέμου, το έργο του άσκησε μεγαλύτερη επιρροή κατά τις δεκαετίες του ’50 και του ’60. Αυτό γίνεται σαφές μέσα από τον τρόπο με τον οποίο πολλά από τα κτήρια του πρωταγωνιστούν σε ένα μεγάλο εύρος ελληνικών κινηματογραφικών ταινιών της εποχής εκείνης, συμβάλλοντας κατ’ αυτόν τον τρόπο στη διαμόρφωση της αστικής αθηναϊκής ταυτότητας της περιόδου. Το αρχιτεκτονικό του έργο συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση της σύγχρονης αθηναϊκής ταυτότητας και η προσέγγισή του χαρακτηρίζεται από έντονη αστική ταυτότητα. Ο Βουρέκας δεν ήταν απόλυτα πεπεισμένος για την «αλήθεια» του μοντέρνου κινήματος. Ο μοντερνισμός του, από ένα εύρος ερευνητών, έχει χαρακτηρισθεί ως «κλασικός». Το δεύτερο διεθνές αρχιτεκτονικό συμπόσιο που διοργάνωσε ο Δημήτρης Φατούρος και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σε συνεργασία με τον Roy Landau και την Architectural Association στην Ύδρα το 1983, έπαιξε σημαντικό ρόλο για την εξέλιξη των σχέσεων της ελληνικής αρχιτεκτονικής σκηνής με τα εξωγενή πλαίσια. Διαβάζοντας κανείς την αλληλογραφία αρκετών αρχιτεκτόνων με τον Kenneth Frampton, μπορεί να εντοπίσει τους μετασχηματισμούς της έννοιας της ελληνοκεντρικότητας στη μοντέρνα ελληνική αρχιτεκτονική. Ο Frampton διατηρούσε στενή αλληλογραφία με τον Πάνο Κουλέρμο, που είχε σπουδάσει αρχιτεκτονική στο πολυτεχνείο New Westminster του Λονδίνου και πολεοδομία στο Politecnico di Milano στην Ιταλία..

Μια ιδιοτυπία του διαλόγου της μοντέρνας αρχιτεκτονικής με τη φύση στην Ελλάδα, είναι ότι χαρακτηρίζεται από μια διττή τοπικιστική και διεθνιστική διάσταση. Η αμφισημία αυτή της ενσωμάτωσης της έννοιας της φύσης και του ελληνικού τοπίου στον αρχιτεκτονικό λόγο είναι εμφανής στην προσέγγιση του Άρη Κωνσταντινίδη. Η σημασία της φύσης είναι ιδιαίτερα εμφανής και σε πολλά σχέδια του Κωνσταντίνου Δεκαβάλλα, όπως, για παράδειγμα, στα χαρακτηριστικά του σχέδια για την επέκταση του Ξενοδοχείου Αστήρ Βουλιαγμένης (1970) (εικ. 6). Ο Κωνσταντινίδης αντιλαμβάνεται τον άνθρωπο και το τοπίο ως αφετηρία. Αναφέρεται στον «άνθρωπο-λαό που μιλεί […] τη γλώσσα της φύσης», συνδέοντας την πνευματική ομορφιά του ελληνικού φυσικού τοπίου με την αναγκαιότητα αρχιτεκτονικών επιλύσεων που «θρέφουν» το τοπίο[20]. Θεωρεί ότι είναι δυνατός ο συνδυασμός «πρωτόγονων» και σύγχρονων τεχνικών και υλικών, υπό την προϋπόθεση διατήρησης της επαφής με τη φύση. Εκφράζει τον φόβο του ότι ο σύγχρονος αρχιτέκτονας και η σύγχρονη κοινωνία έχουν χάσει την επαφή τους με τη φύση (εικ. 7). Ο Albert Camus αναφέρεται στην επανανακάλυψη της μεσογειακής κουλτούρας, και θεωρεί υπαίτιες για την αποστασιοποίηση από τη ζωτικότητα της φύσης την απομάκρυνση από το μεσογειακό πνεύμα και την άκριτη υιοθέτηση της έννοιας της τάξης[21]. Ο Camus επιχειρεί να επανακαθορίσει έναν *μεσογειακό ουμανισμό*, παρεμβαίνοντας καθαρτικά. Ο άνθρωπος απέναντι στη θάλασσα, στον ουρανό και στον ήλιο ξαναγίνεται "το μέτρο των πάντων" και η Μεσόγειος γίνεται μια πατρίδα σαρκική και πνευματική[22]. Η οπτική γωνία του Camus σχετικά με τη συγκρουσιακή σχέση μεταξύ φύσης και επικράτησης της λογικής, είναι χρήσιμη για να κατανοήσουμε τους τρόπους διαφοροποίησης του ελληνικού μοντερνιστικού ιδιώματος, μέσω της ενσωμάτωσης διαφόρων εκφάνσεων της ελληνοκεντρικότητας, από τα μοντερνιστικά ιδιώματα που κυριάρχησαν σε διάφορα βορειοευρωπαϊκά πλαίσια, όπου η έννοια της τάξης και του ορθού λόγου είχαν πιο πρωταγωνιστικό ρόλο από την έννοια της φύσης. Ένας αρχιτέκτονας που, ενώ αφομοιώνει στο έργο του πολλά στοιχεία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, δίνει ιδιαίτερα έμφαση στην κατασκευή μιας φαντασιωτικής εικόνας της ελληνοκετρικότητας της μοντέρνας αρχιτεκτονικής ενσωματώνοντας πολλά βυζαντινά στοιχεία στην αρχιτεκτονική του γλώσσα, είναι ο Κυριάκος Κρόκος, ο οποίος, όπως φαίνεται έντονα στις ακουαρέλες του για την πρότασή του για το Μουσείο της Ακρόπολης, και στα σκίτσα του για το Βυζαντινό Μουσείου Θεσσαλονίκης, έδινε πρωταγωνιστικό ρόλο στη σημασία της ελληνικής φύσης και του ελληνικού τοπίου για την κατασκευή του φαντασιωτικού χρήστη της αρχιτεκτονικής, στον οποίο οι αρχιτεκτονικές του αναπαραστάσεις απευθύνονται (εικ. 8 και εικ. 9).

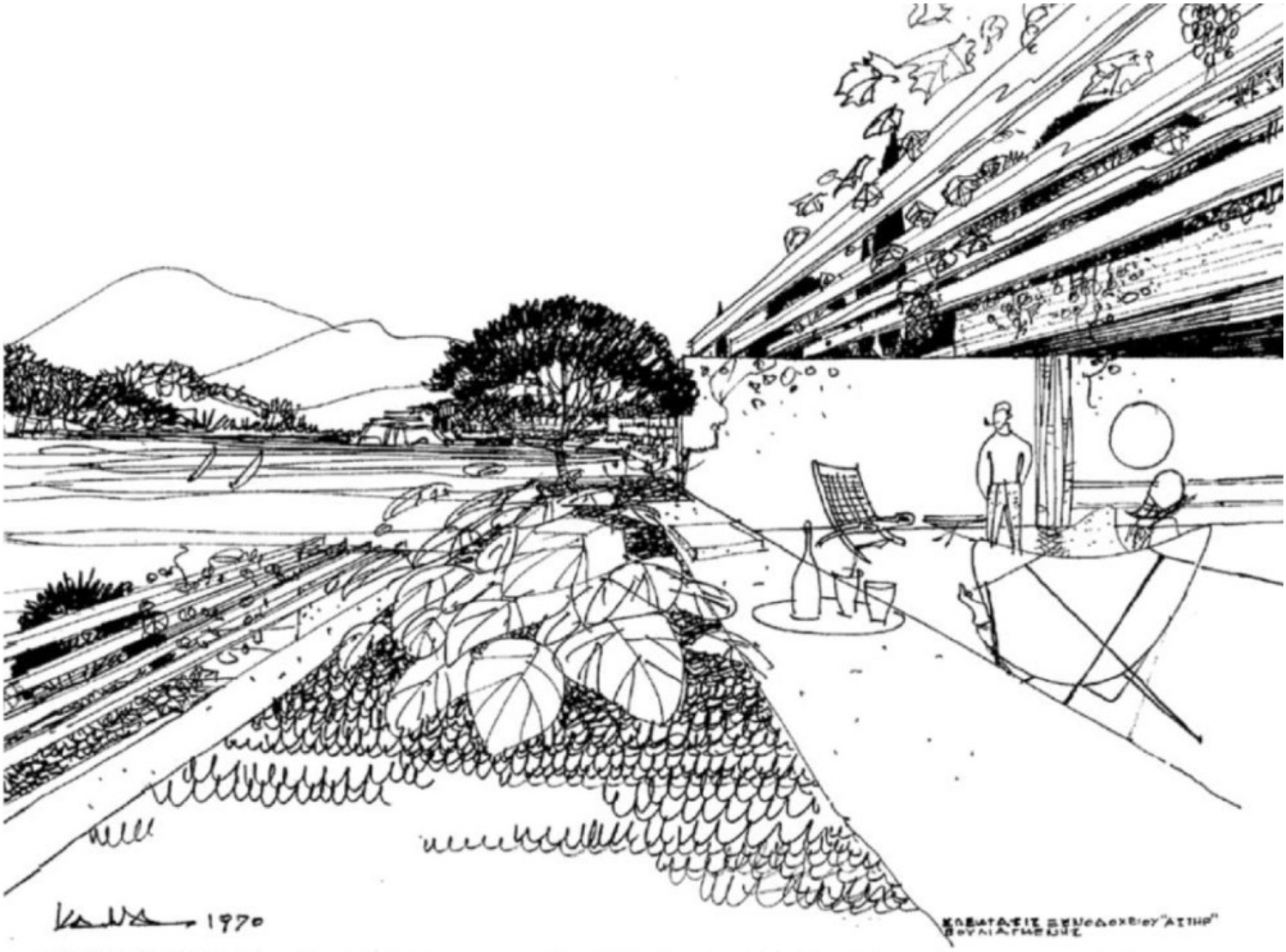

Εικόνα 6. Κωνσταντίνος Δεκαβάλλας, σκίτσο για την επέκταση του Ξενοδοχείου Αστήρ Βουλιαγμένης, 1970 (Πηγή: Αρχείο Δημήτρη Καλαποδά).

Εικόνα 7. Φωτογραφία του Άρη Κωνσταντινίδη για τη ζωή στην ύπαιθρο (Πηγή: Αρχείο Άρη Κωνσταντινίδη).

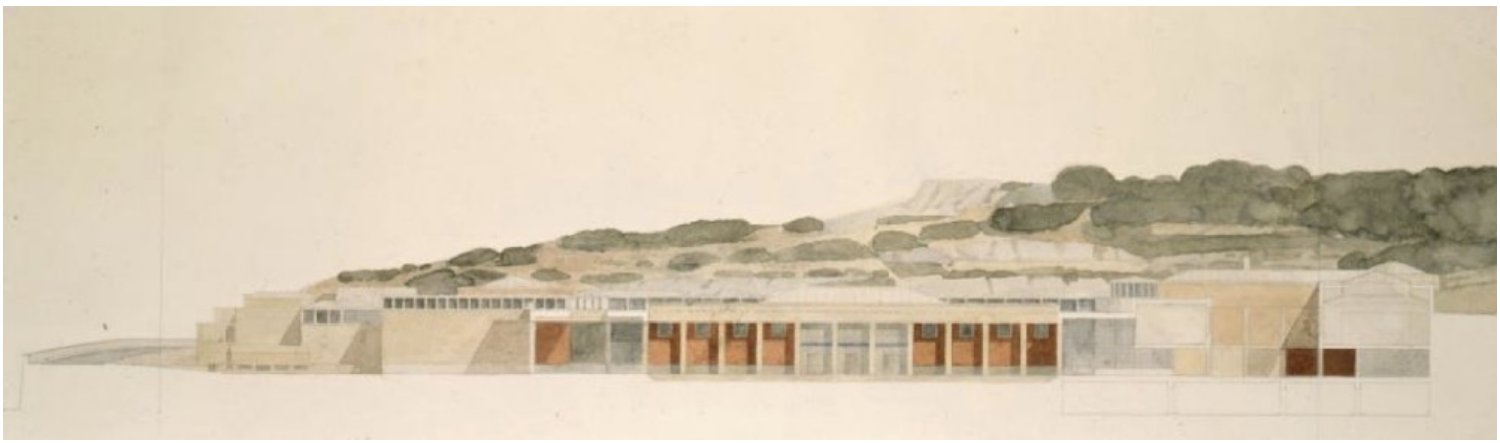

Εικόνα 8. Ακουαρέλα του Κυριάκου Κρόκου από τη μελέτη του Μουσείου της Ακρόπολης (Πηγή: Αρχείο Κυριάκου Κρόκου).

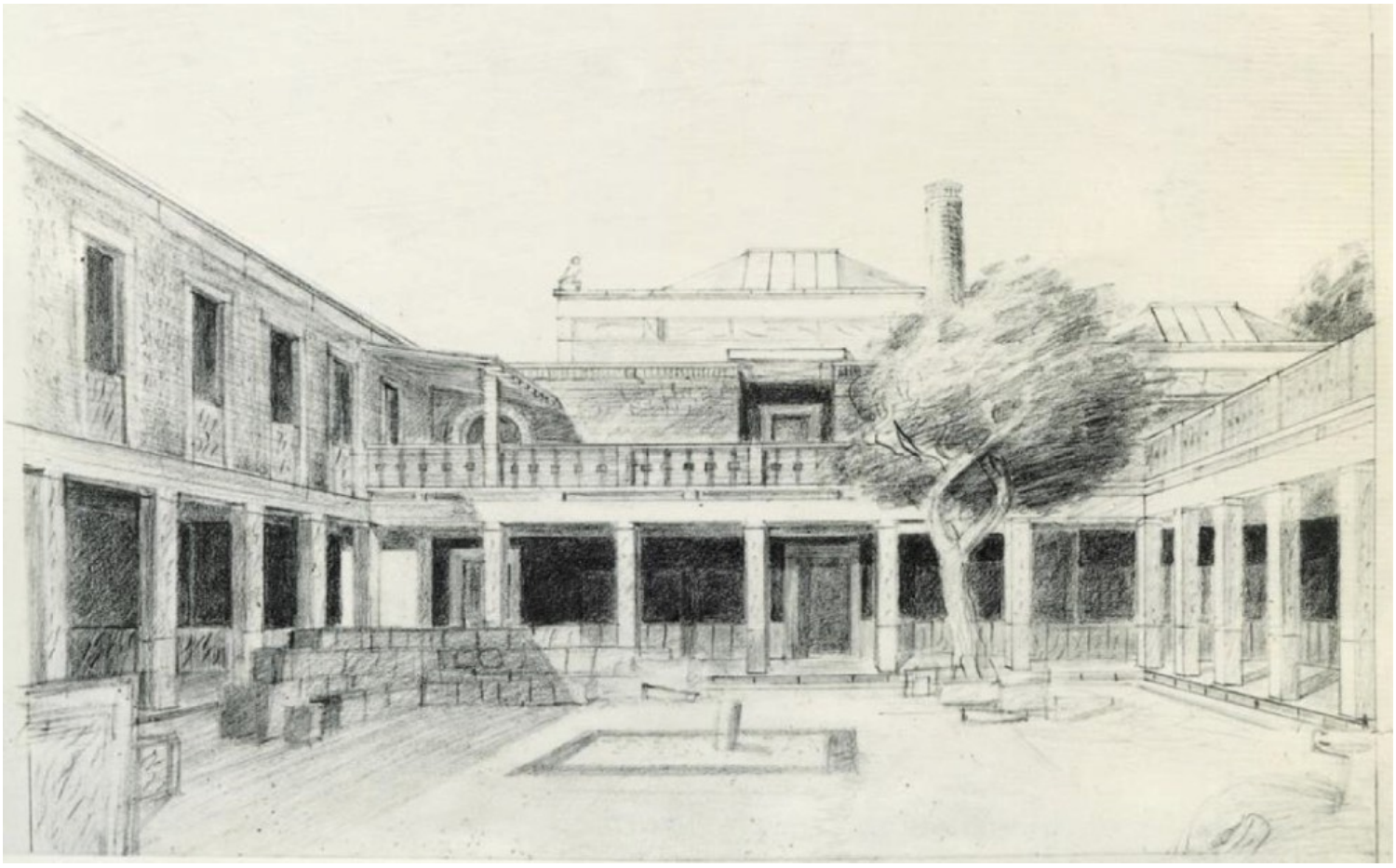

Εικόνα 9. Σκίτσο του αρχιτέκτονα Κυριάκου Κρόκου για το αίθριο του Βυζαντινού Μουσείου Θεσσαλονίκης (Πηγή: Αρχείο Κυριάκου Κρόκου).

Αντί συμπεράσματος

Η ανάλυση της εξέλιξης της σχέσης των κυριάρχων τρόπων αναπαράστασης της αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα με τους αντίστοιχους στα άλλα θεσμικά και γεωγραφικά πλαίσια, μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο διάγνωσης των κοινωνικοπολιτικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ της ελληνικής κοινωνίας και των κυρίαρχων οικονομικο-πολιτικών και ιδεολογικών προτύπων. Η ανάλυση του πώς διαμορφώνεται ο λόγος γύρω από την έννοια του ελληνοκεντρισμού, είναι ιδιάζουσας σημασίας για να κατανοήσουμε πώς η έννοια του αποδέκτη της αρχιτεκτονικής μετασχηματίζεται εντός του ελληνικού πλαισίου. Μέσα από τη χαρτογράφηση των διαδρομών της γοητείας που ασκεί η Ελλάδα στους μη Έλληνες, και την εξέταση, από τη μια μεριά των ανασημασιοδοτήσεων αυτής της γοητείας, και από την άλλη μεριά των προσπαθειών των Ελλήνων να επαναπροσδιορίσουν την ταυτότητά τους σε σχέση με την ερμηνεία της αρχιτεκτονικής, είναι δυνατό να εντοπίσουμε τις στιγμές που οι τρόποι αισθητικής κατανόησης και παραγωγής της αρχιτεκτονικής μπόρεσαν να ξεπεράσουν τη μηχανική αναπαραγωγή αρχετύπων. Η μηχανική αναπαραγωγή αρχετύπων βασίζεται είτε στην αντίληψη της φύσης ως το κύριο σημείο αναφοράς, είτε στην κατανόηση της υπόστασης των αρχαίων μνημείων ως βασικού πεδίου θαυμασμού. Ξεδιπλώνοντας τα επεισόδια μέσα από τα οποία εξελίσσεται ο θαυμασμός για την «εικόνα» της Ελλάδας –είτε όσον αφορά τον αρχετυπικό χαρακτήρα της φύσης της είτε όσον αφορά τα μνημεία της ελληνικής αρχαιότητας–, καθίσταται δυνατό να αποκρυπτογραφήσουμε ποιες ήταν οι παράμετροι της σκέψης και της παραγωγής αρχιτεκτονικής που επέτρεψαν μια τέτοια χειραφέτηση από τα αρχέτυπα.

Παραπομπές

[1] Jacques Rancière, *The Emancipated Spectator*, μτφρ. Gregory Elliott. Λονδίνο: Verso, 2009.

[2] Nicolas Bourriaud, “Altermodern” στο Nicolas Bourriaud (επ.), *Altermodern Tate Triennial*. Λονδίνο: Tate Publishing, 2009, σ. 11-23.

[3] Marianna Charitonidou, “Réinventer la posture historique : les débats théoriques à propos de la comparaison

et des transferts," *Espaces et sociétés* no. 167 (2016): 137-52. Βλέπε επίσης Heinz-Gerhard Haupt, Jürgen Kocka (επ.), *Comparative and Transnational History: Central European Approaches and New Perspectives*. Οξφόρδη, Νέα Υόρκη: Berghahn Books, 2009.

[4] Okwui Enwezor, "Modernity and Postcolonial Ambivalence", στο Nicolas Bourriaud (επ.), *Altermodern Tate Triennial.* Λουδίνο: Tate Publishing, 2009, σ. 25-41.

[5] Marie-Christine Hellmann, Philippe Fraisse και Annie Jacques (επ.), *Paris-Rome-Athens: travels in Greece by French architects in the nineteenth and twentieth centuries*. Houston: Museum of Fine Arts, 1982.

[6] Christine Peltre, *Retour en Arcadie. Le voyage des artistes français en Grèce au XIXe siècle*. Παρίσι: Klincksieck, 1997.

[7] Jacques Ignace Hittorff, "De l'architecture polychrome chez les Grecs, ou restitution complète du temple d'Empédocle dans l'acropole de Sélinunte", *Annales de l'Institut de correspondance archéologique* (1830). Βλέπε επίσης J*acques Ignace Hittorff, Restitution du temple d'Empédocle à Sélinonte ou l'Architecture polychrome chez les Grecs*. Παρίσι: Firmin Didot frères, 1851.

[8] Abel Blouet, et al, eds., *Expédition scientifique de Morée, ordonnée par le gouvernement français. Architecture, sculptures, inscriptions et vues du Péloponnèse, des Cyclades et de l'Attique, mesurées, dessinées, recueillies et publiées* (3 volumes). Παρίσι: Firmin-Didot, 1831- 1838.

[9] Νικόλας Μανιτάκης, Servanne Jollivet, (επ.), Ματαρόα, 1945. *Από τον μύθο στην ιστορία*. Αθήνα: École française d'Athènes/Εκδόσεις Ασίνη, 2018.

[10] Christian Zervos, "Introduction sur l'art grec", στο ειδικό τεύχος των *Cahiers d'art* αφιερωμένο στην Ελλάδα (1933), χωρίς σελιδοποίηση. Βλέπε επίσης Eleni Stavroulaki, "L'image de la Grèce dans la revue Cahiers d'art (1926-1960)", στο *La Revue des Revues* no 55 και το ειδικό τεύχος των Cahiers d'art αφιερωμένο στην Ελλάδα: Numéro spécial sur la Grèce, *Cahiers d'art,* no 7-10, 1933.

[11] Panos N. Djélépy, "Les maisons de l'archipel grec observées du point de vue de l'architecture moderne", στο *Cahiers d'art no*. 1-4, 1934, σ. 93-98. Πάνος Ν. Τζελέπης, "Τα σπίτια του ελληνικού αρχιπελάγους υπό την οπτική γωνία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής", στα *Cahiers d'Art* 1-4 , 1934, σ. 93-98.

[12] Panos N. Djélépy, "L'Architecture populaire en Grèce", στο *Cahiers d'Art* 28, no. 1, 1953, σ.157-58.

[13] Anthony Kriesis, *Greek Town Building*. Αθήνα: National Technical University of Athens, 1965.

[14] Pierre Lavedan, Histoire de l'Urbanisme - III, Époque Contemporaine. Παρίσι: Ed. H. Laurens, 1952.

[15] Keith L. Eggener, "Placing Resistance: A Critique of Critical Regionalism", στο *Journal of Architectural Education* Vol. 55, no. 4, 2002, σ. 228-237.

[16] Αλέξανδρος Τζώνης, Liane Lefaivre, "The Grid and the Pathway: An Introduction to the Work of Dimitris and Susana Antonakakis", στο Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα 15 (1981): 164–78.

[17] Kenneth Frampton, "Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance", στο Hal Foster (επ.), *The Anti-Aesthetic: Essays on Post-Modern Culture*. Seattle: Bay Press, 1983, σ. 16-30. Βλέπε επίσης Kenneth Frampton, "Prospects for a Critical Regionalism", στο Perspecta 20 (1983): 147-162.

[18] Keith L. Eggener, "Placing Resistance: A Critique of Critical Regionalism", όπ. π., σ. 228.

[19] Jilly Traganou, "For a Theory of Travel in Architectural Studies", στο Jilly Traganou, Miodrag Mitrasinovic (επ.)., *Travel, Space, Architecture*. Burlington: Ashgate, 2016, σ. 21.

[20] Άρης Κωνσταντινίδης, *Δυο χωριά από τη Μύκονο και μερικές πιο γενικές σκέψεις μαζί τους*. Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011 (1947). Βλέπε επίσης Άρης Κωνσταντινίδης, *Στοιχεία Αυτογνωσίας: Για μιαν αληθινή αρχιτεκτονική. Αθήνα Καρυδάκη, 1975.*

[21] Αλμπέρ Καμύ, *Το Καλοκαίρι: Δοκίμια*, μτφρ. Ν. Καρακίτσου-Ντουζέ, Μ. Κασμπαλόγλου-Ρομπλέν. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2013. Βλέπε επίσης Αλμπέρ Καμύ, *Ο επαναστατημένος άνθρωπος*, μτφρ. Ν. Καρακίτσου-Dougé, Μ. Κασαμπάλογλου-Roblin, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2011.

[22] Jean Carpentier, "Η Μεσόγειος από τον Σεζάν στον Καμύ", στο Jean Carpentier, et al (επ.), *Ιστορία της Μεσογείου*, μτφρ. Δημήτρης Π. Κωστελένος, Αθήνα Εκδόσεις Πατάκη, 2009 (1998), σ. 407-414.